

Національний університет «Чернігівський колегіум» імені Т.Г.Шевченка
ННІ психології та соціальної роботи
Кафедра загальної, вікової та соціальної психології імені М.А.Скока

Кваліфікаційна робота
освітнього ступеня «магістр»
на тему
**«СОЦІАЛЬНІ УЯВЛЕННЯ СУЧАСНОЇ МОЛОДІ
ПРО РЕЛІГІЮ»**

Виконав:

магістрант II курсу, 61 групи

053 Психологія

Махонін Сергій Сергійович

Науковий керівник:

кандидат психологічних наук,

доцент

Дроздова М. А.

Захищено з оцінкою _____

Голова ЕК:

(підпис)

(прізвище та ініціали)

Чернігів – 2021

Студент (ка)

(підпис)

(прізвище та ініціали)

Науковий керівник

(підпис)

(прізвище та ініціали)

Рецензент

(підпис)

(прізвище та ініціали)

Кваліфікаційна робота розглянута на засіданні кафедри загальної, вікової та соціальної психології імені М.А.Скока, протокол № _____ від «_____» _____ 2021 року.

Студент (ка) допускається до захисту даної роботи в екзаменаційній комісії.

Завідувач кафедри

(підпис)

(прізвище та ініціали)

ЗМІСТ

Вступ.....	4
 Розділ I. Теоретико-методологічний аналіз	
соціальних уявлень про релігію	
1.1. Концепція соціальних уявлень С. Московічі.....	6
1.2. Психологічні особливості релігійності сучасної молоді.....	11
 Розділ II. Емпіричне дослідження соціальних	
уявлень сучасної молоді про релігію	
2.1. Методика та процедура емпіричного дослідження.....	17
2.2. Отримані результати та їх аналіз.....	19
2.3. Практичні рекомендації (лекція)	36
 Висновки.....	46
 Література.....	49
 Додатки.....	53

ВСТУП

Актуальність проблеми зумовлена тим, що релігія зачіпає глибинні ціннісно-сміслові компоненти індивідуальної та масової свідомості, а тому проблема вірувань людини завжди є актуальною. А оскільки віра є психологічним феноменом, то, відповідно, її досліджували й будуть досліджувати психологи. Важливим для нашої роботи також видається дослідження соціальних уявлень про релігію, оскільки частина людей, які є віруючими, керуються релігійними постулатами, що базується на певних соціальних уявленнях. Релігія впливає на формування суспільних відносин та має свої правила поведінки, які людям потрібно дотримуватися. Саме тому актуальним є те, що релігія відіграє вагомий роль у соціально-політичному житті суспільства.

Особливої уваги потребує така категорія як молодь, адже вона виступає тією групою, яка визначатиме майбутнє нашого суспільства. Тому в нашій роботі ми приділимо увагу соціальним уявленням молоді про релігію.

Об'єкт дослідження: соціальні уявлення.

Предмет дослідження: специфіка соціальних уявлень про релігію та релігійні феномени серед молоді з різним рівнем релігійності.

Мета дослідження полягає у визначенні психосемантичних особливостей соціальних уявлень про релігію у масовій свідомості сучасної молоді.

Згідно з поставленою метою було визначено основні **завдання дослідження:**

1. Здійснити теоретико-методологічний аналіз змісту понять «релігія», «соціальні уявлення».
2. Організувати та провести емпіричне дослідження соціальних уявлень про релігію серед молоді з різним рівнем релігійності.
3. Проаналізувати отримані дані, сформулювати висновки.

4. Визначити напрямки практичного впровадження отриманих результатів.

Методологічною та теоретичною основою дослідження є положення вітчизняних та зарубіжних дослідників щодо феномену соціальних уявлень (С.Московічі, Ж.Абрік, І.Бовіна, Є. Володарська, А. Дьячкова, Г.Єсіна, Д.Жоделє, І. Іл'їнський, М. Корж М. Климова, А. Рожанська, М. Сачкова, А. Сафронов, І. Соколовська, Н. Юдіна).

Методи дослідження. У роботі було використано комплекс дослідницьких методів: теоретичних (аналіз, абстрагування, систематизація, узагальнення); емпіричних (анкетування, контент-аналіз); математико-статистичних (частотний аналіз).

Структура роботи складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел 30 найменувань та додатків. У першому розділі проаналізовано концепцію про соціальні уявлення С. Московічі та описано особливості соціальних уявлень про релігію. У другому розділі наведено результати емпіричного дослідження соціальних уявлень студентської молоді серед студентів університету та учнів духовної семінарії. Загальний обсяг роботи – 53 сторінки, містить 33 наукові джерела та додаток.

Розділ І.

Теоретико-методологічний аналіз соціальних уявлень про релігію

1.1. Концепція соціальних уявлень С. Московічі

У 1960-х роках представником французької соціально-психологічної школи С. Московічі було розроблено теорію соціальних уявлень. Донині предметна область теорії соціального уявлення - це вивчення механізмів і закономірностей формування системи значення та особистісні значення суб'єкта в ході соціальних взаємодій. *«Під соціальними уявленнями, – пише Московічі, – ми маємо на увазі сукупність понять, переконання та пояснення, що виникають у повсякденному житті в ході міжособистісних стосунків комунікації. У нашому суспільстві вони є еквівалентом міфів та систем переконань, які є традиційними суспільству; їх навіть можна назвати сучасною версією здорового глузду...»* [18, с. 378]. Саме тому він і запропонував термін «соціальні уявлення» замість терміна «колективні уявлення». Московічі пояснив це тим, що у сучасному світі наукове знання є важливою цінністю, а завдяки системності шкільної освіти, вона буде доступна практично кожному, отже, замінити колективні уявлення на соціальні – було правильним рішенням [3]. Зокрема, наведемо перелік визначень соціальних уявлень, які надав С. Московічі [32]:

1. Соціальні уявлення – це складні наукові уявлення, які складаються з багатьох образів, у яких зосереджено ряд значень.
2. Соціальні уявлення – це системи відліку, які дозволяють людям це робити інтерпретувати події, що відбуваються з ними, розуміти несподіване;
3. Соціальні уявлення – це категорії, які служать для організації події та явища, явища, інші люди.

Використання поняття «уявлення» в теорії С. Московічі не еквівалентно традиційному для психології чи логіки сенсу, де «уявлення» – це кільце в переході від сприйняття до мислення, або від образу до концепції. Для

С. Московічі соціальні уявлення – це осмислені знання, які у суспільстві еквівалентні до того, що у традиційному суспільстві сприймається як міфи і вірування. Тому їх можна назвати «сучасною версією здорового глузду».

Як категорія «соціальні уявлення» є способом пізнання, яка передбачає пізнавальну діяльність індивідів і груп, що дозволяє їм фіксувати свою позицію щодо ситуацій, подій, об'єктів і повідомлень. З іншого боку, соціальні уявлення – це соціальна реальність, яка є стороною психічного, що безпосередньо визначається соціальними умовами людей. Це уявлення людей про різні сторони життя, які існують не як окремі думки окремих людей, а як уявлення про члена соціальної групи, класу.

Для концепції образу соціальних уявлень характерно активне начало. Зображення – це не дзеркальне відображення об'єкта, це його копія. Соціальні уявлення необхідно розрізняти також у активній формі. Образ і значення нерозривно пов'язані в уявленні: будь-яке значення відповідає образу, будь-яке зображення – сенсу. Саме ця свідомість образу в уяві надає їй активності, яка полягає в тому, що об'єкт в уяві переробляється та реконструюється. Отже, соціальні уявлення – це пасивне відтворення зовнішнього у внутрішньому. Це продукт та процес активного соціально-психологічного відтворення дійсності. Це уявлення того, що являє собою соціальний суб'єкт, чи є він активним у своїй пізнавальній діяльності. Так він (суб'єкт) за допомогою соціальних уявлень, відтворює, ніби демонструючи предмети, людей та події навколишнього світу [33].

В свою чергу, Д. Жоделе зазначала, що соціальні уявлення втілюють соціальне знання в конкретну модель і уточнюють повсякденну реальність. Поняття «соціальні уявлення» формується на основі досвіду, інформації, навчання, традиційних способів мислення, на основі батьківства та соціального спілкування.

Визначимо, що соціальні уявлення або «соціальні ідеї» – це система інтерпретації, узагальнюючий символ, класифікація явищ, в чому відстоює свою думку С. Московічі. Він говорить, що соціальні (побутові) ідеї беруть

весь свій зміст в основному із наукових ідей, і цей процес не обов'язково пов'язаний із деформацією і викривленням останніх. За словами С. Московічі, уявлення пояснюють навколишнє середовище в рамках певної пізнавальної структури. Основною особливістю цієї конструкції є перетворення інформаційних пізнавальних елементів на «репрезентативно-образні» [18].

Люди не тільки деформують або вибірково сприймають будь-яку інформацію відповідно до спільних ідей, але й самої реальності, з точки зору автора концепції, все будується на основі ідей, які служать вид критерії при відповідях на питання про реальність того, що відбувається. Відповідно до цього, уявлення можна розглядати як форму соціальної реконструкції та дійсності [18].

С. Московічі зазначав, що вивчення суспільних уявлень передбачає «аналіз культурних форм вираження груп, організацію та трансформацію цього вираження і, нарешті, його посередницьку функцію між групою, або, загальніше, між людиною та її оточенням» [32].

С. Московічі наголошує на необхідності створення специфічної методології, яка б зміцнювала теорію соціальних уявлень. Однак «в очікуванні народження методології», яка повинна бути сумісна з самою теорією, вчений пропонує використовувати опитувальник та аналіз вмісту, щоб дослідити уявлення про психоаналіз. Ці методи, на його думку, «є найбільш адекватними науковому дослідженню соціальних уявлень» [33] завдяки їх гнучкості та палітрі можливостей.

Також є думка, що теорія соціальних уявлень базується на ідеях французької соціологічної школи, насамперед Е. Дюркгейма [7]. Ця концепція примітна своїм соціологічним характером, на якому наполягав С. Московічі у своєму критичному аналізі стану соціальної психології. С. Московічі підтримував принцип «соцреалізму», згідно з яким суспільство - це система з особливими властивостями, яка повинна бути предметом вивчення всього соціального. Крім того, погляди С. Московічі близькі до

поглядів Е. Дюркгейма стосовно колективних уявлень, крізь призму яких слід вивчати суспільні явища [9].

Спочатку за моделлю, запропонованою С. Московічі, структура соціального уявлення складалася із таких параметрів, як [19]: інформація, поле зору, установка. Інформація несе в собі знання про об'єкт і є необхідною базою для формування презентації. Поле зору виражає організацію змісту презентації. Воно уособлює її ієрархічну єдність, образні та смислові елементи.

Як зазначав С. Московічі, установка існує тоді, коли є відсутність обізнаності та невизначеності галузі викладу. Надалі виникла необхідність переглянути структуру соціального уявлення. Згідно з концепцією послідовника С. Московічі Ж.-К. Абріка [15], структура соціальних уявлень представлена наступними компонентами: 1) центральне ядро, яке пов'язане з колективною пам'яттю та історією групи; 2) периферійна система, що забезпечує інтеграцію індивідуального досвіду кожного члена групи та неоднорідності, що її підтримує [21].

Методологічні та методичні прийоми вивчення соціальних уявлень часто критикували. Зокрема, критики брали до уваги те, що емпіричних результатів недостатньо для підтвердження теорії, оскільки дослідження проводилися з використанням різних методологій, оскільки їх власна методологія в цьому випадку не спрацювала.

Критичні зауваження також стосувалося використання експерименту як методу вивчення соціальних уявлень. Соціальні уявлення, будучи історичними явищами, навряд чи можуть бути вивчені за допомогою лабораторного експерименту, застосований до тих явищ, які не є історичними.

С. Московічі спочатку сформулював чотири ключових принципи дослідження соціальних уявлень [19]:

- 1) треба отримати матеріал зі зразкових обговорень, які зазвичай зустрічаються в суспільстві;

2) треба розглядати соціальні уявлення як способи відтворення дійсності;

3) характер суспільних уявлень стає особливо очевидним у часи криз і потрясінь, коли сама група або її зображення зазнають змін;

4) людей, які розвивають ці ідеї, слід розглядати за аналогією з «науковцями-аматорами», групи яких подібні до суспільств вчених-аматорів, що існували століття тому.

Проаналізувавши принципи, можна помітити, що згідно з першим, у центрі дискусії – важливі, хвилюючі теми, пов’язані із незрозумілими і навіть лякаючими об’єктами, будь то події, явища, люди, ідеї тощо.

Другий принцип передбачає, що через спілкування ідеї та образи набувають фізичної реальності. Ми маємо справу з реальністю, створеною нашими попередниками, яку ми переробляємо відповідно до нашої ситуації, але ми не створюємо заново (бо ідеї не вмирають, але на деякий час вони припиняються бути «актуальним»). Наслідком цієї реконструкції є зміна власних уявлень.

Московічі наголошує, що в результаті реконструкції абстракції стають незалежними групами, яка їх породжує, незалежно від повідомлень, які їх породили, час від часу; таким чином вони набувають стабільності [33].

Третій принцип вказує на те, що люди, що знаходяться в кризовій ситуації, викликають найбільше дискусій, що відбуваються, апелюючи до досить яскравих образів. Люди прагнуть зрозуміти незбагнений, змінений світ, в якому у них більше нема здатності жити як раніше, адже щоденна практика зустрічає нездоланні перешкоди. У такі часи кордони між приватними та публічними світами стираються. Пік кризи супроводжується появою розколу між науковими та повсякденними знаннями. Такий розкол може бути результатом нових відкриттів, нових теорій. Після цієї події, може бути своєрідна революція здорового глузду, яка, на думку Московічі [18-19], навряд чи поступається за значенням революції наукових знань, які описані Г. Тардом [17].

Нарешті, згідно з четвертим принципом, неофіційні дискусії в кафе чи клубах, які є аматорськими гуртками, сприяють формуванню ідей. С. Московічі наголошує, що Г. Тард був одним з перших, хто звернув увагу на те, як думки і уявлення виникають у процесі дискусій, що відбуваються в спеціальних місцях - салонах та кафе [23, с. 208].

Розвиваючи ці ідеї, С. Московічі зазначає, що дискусії дозволяють окремим людям та групам приборкати конфліктуючі об'єкти чи ідеї і таким чином оволодівають ними, оскільки в процесі обговорення формується спільне бачення, генерується пояснення лякаючої події [18, с. 189].

Отже, соціальні уявлення є формою пізнання, яка має свою специфіку, яка виражається в знаннях, здоровому глузді, змісті, функціях, відтворення яких є соціально обумовленими. Також соціальні уявлення - це властивості повсякденного практичного мислення, яке направлене на розуміння і засвоєння матеріального, соціального та ідеального середовища, які мають свої якості, що ми врахуємо у подальшій роботі при дослідженні уявлень молоді про релігію.

1.2. Психологічні особливості релігійності сучасної молоді

Релігія – важлива складова духовного життя, яка зачіпає всі сфери суспільства і багато в чому визначає його моральний рівень і зміст суспільної свідомості в цілому [19].

Розуміння релігійних цінностей і, відповідно, їх вивчення на осмисленому рівні життя різняться залежно від специфіки соціальних груп. Дослідження потребують диференціації за соціально-демографічними ознаками за такими критеріями: стать, вік, соціальний статус, місце проживання тощо. Слід враховувати формулювання питань, загальну логіку анкетування характеристики респондентів, соціально-психологічні риси респондента групи. Наприклад, при дослідженні релігійності серед молоді

необхідно враховувати соціокультурні реалії, в яких відбувалася соціалізація молоді поколінь. Сучасна молодь виросла в умовах не тільки пострелігійності, але й постсекуляризму, що викликає амбівалентне ставлення до цінностей [9].

Духовність і релігійність все ще погано вивчені. Глибокі переживання, духовні потреби людини потребують більш ретельного наукового дослідження. У 1980-1990-х рр., коли були проведені перші дослідження суб'єктивного благополуччя в контексті релігійності, автори повинні були сказати, що вплив релігійного фактора все ще дуже мало вивчено і, здається, відіграє значну роль в оцінці якості життя віруючих. Одна з таких новаторських робіт була вивченням суб'єктивного благополуччя і релігійності в Акроні, штат Огайо [7]. У телефонному опитуванні взяли участь 560 осіб респондентів, 95% з яких заявили про свою релігійну приналежність (більшість – протестанти, на другому місці – католики).

У дослідженні проаналізовано ряд об'єктивних і суб'єктивних показників самопочуття. Суб'єктивне благополуччя розглядалося як багатовимірне утворення: шкали загального задоволення життям, негативні емоції, екзистенційне благополуччя та шкала щастя. Результати дослідження показали, що релігія поряд з іншими змінними, відіграє позитивну роль в оцінці загального самопочуття. Варто зазначити, що істотної зв'язку між молитвою і задоволенням життям не було, хоча молитва впливає на екзистенційне благополуччя. Оцінка близькості з Богом не показала міцного зв'язку із задоволеністю життям і щастям, але це все ще є основним фактором, що впливає на екзистенційне самопочуття. Іншими словами, відчуття близькості з Богом є більш свідченням сенсу та мети життя, ніж емоційного благополуччя, задоволеності життям чи щастям. У рамках дослідження респондентам було запропоновано оцінити ступінь задоволеності своєю релігійністю. Виявилося, що цей показник є найважливішим фактором екзистенційного благополуччя та однією з детермінант загальної задоволеності життям.

Так само в сучасних дослідженнях, як правило, спостерігається статистично значущий зв'язок між різними компонентами якості життя та змінами, що характеризують релігійність і духовність респондентів. Так, у великому міжнародному дослідженні, проведеному в 18 країнах серед представників різної релігії (християнство, іслам, іудаїзм, буддизм), за методикою «Духовність, релігія та особисті переконання» (Spirituality, релігія та особисті переконання – СРПБ) [7], використані шкали відображають такі сторони духовного життя як: зв'язок з духовною реальністю; сенс життя; страх; цілісність та інтегрованість; духовну силу; внутрішній спокій/безтурботність /спокій; надію та оптимізм; віру. Дослідження виявило, що ці аспекти духовності пов'язані з іншими змінними в якості життя, зокрема, з психологічними та соціальними характеристиками та сприяють внеску в інтегральний показник якості життя.

Дослідження релігійності ускладнюється тим, що це явище багатогранне і по-різному розуміється як віруючими, так і атеїстами. Молодші покоління вкладають різний зміст у такі поняття, як віра, духовність, релігійність, традиції, обряди, канони, порівняно з представниками старших поколінь. В силу більшої обізнаності та свободи дій, молоді люди більше шукають демократичності до тих релігійних принципів, які протягом століть визначалися моральними, етичними та ідеологічними. Наприклад, дослідники М. Івлєва, С. Курилов та В. Россман зазначали, що релігійність як невід'ємна риса російського світогляду навіть у радянський атеїстичний період панувала як свідомість, оскільки суспільство зберегло багато традиційних особливостей. І лише в останні десятиліття періоду демократизації вдалося психічне «звільнення» у розумінні та дотриманні культурних та релігійних традицій [9, с. 482].

Молодь – це певна соціально-демографічна група, яка виділяється на основі набору вікових особливостей, характеристик соціального статусу та соціально-психологічних властивостей. Молодь як певна фаза, етап життєвого циклу є біологічно універсальною, але її специфічні вікові межі,

асоційований соціальний статус та соціально-психологічні характеристики мають соціально-історичний характер і залежать від соціальної системи, культури та законів соціалізації у певному суспільстві. Таке визначення дав І. Кон, яке є поширеним у науці при трактуванні молоді як соціально-демографічної ланки населення [15].

Сучасній молоді властиві відкритість світу, динамізм, загострена емоційна реакція, вразливість, а також ідеалістичні прагнення, абсолютизація нового, оптимізм. Через соціокультурну специфіку молодь часто вступає у конфронтацію з тими, хто стоїть на різних світоглядних позиціях [11].

Дуже важливо враховувати, що тип студентської релігійності можна визначити на основі того, що типи є поняттями, що відображають певний характер релігійності, загальний для певної кількості людей, і слугують основою для відповідних класифікаційних груп. При виділенні типів релігійності, а також при визначенні її критеріїв є потреба комплексного підходу: з урахуванням обсягу, змісту і рівня релігійної свідомості, інтенсивність релігійної поведінки, ступінь залучення особистості до релігійних відносин [2].

Особливості релігійної ідентичності молоді визначаються характером взаємодії внутрішніх психологічних детермінант та особливостями емоційної сфери [1, с. 97]. В результаті частоті соціальної взаємодії, нормальне функціонування когнітивних функцій: ідентифікація, класифікація, категоризація речей, подій, людей мають стереотипи. Це призводить до підвищення впевненості в собі, у своїх вчинках, внутрішньої свободи. Особи з негативною релігійною ідентичністю в ситуаціях міжособистісного спілкування взаємодії є більш егоцентричними, ніж інші [5].

Також для прикладу звернемося до практики соціологічних досліджень наших сусідів (Росії) за останні 15–20 років. Можна простежити тенденцію до зростання ролі релігійних установок у свідомості підростаючого покоління. Нас зацікавило саме це, так як багато молодих людей вже сформували власне ставлення до релігії. Люди, чиє дорослішання відбулося в

період нестабільності та релігійного відродження, будували свої погляди та сформували цінності, мов ті маленькі релігійні традиції та досвід, збережені в культурі. Їхній процес соціалізації та досягнення релігійних цінностей припав на пік нігілізму та містики [11]. Зокрема, результати дослідження О. Грашевської стосувалися того, що самоідентифікація є показником визначення ставлення індивіда до релігії. Вибірку склали 590 респондентів. Співвідношення чоловіків і жінок у вибірці становило приблизно 1 до 3 (130 чоловіків і 460 жінок). З респондентів на запитання «Як Ви думаєте, чи потрібна людям віра до Бога? «однозначно «так» відповіли 28,8%, «скоріше так, ніж ні» - 49,7%, «скоріше ні, ніж так» - 10,2%, однозначно «ні» - 4,2%, важко відповісти – 7,1%. Більшість респондентів високо оцінили роль релігії в житті людини, виділяючи в першу чергу її компенсаторну функцію. Відповідаючи на запитання «Що, на вашу думку, дає людині віру в Бога? 45% з 82,7% респондентів обрали «втішає людину в біді та допомагає їй вижити», 19,2% - «надає сенс життю, реагуючи на складний світогляд питань», 17,4% - «зберігає вчинки і дозволяє стати високоморальною особистістю». З 90,4% тих, хто відповів на запитання «Чи вважаєте ви себе віруючим?» 47,6% респондентів відповіли «так», 29% - «ні», 23,4% – «важко відповісти». У гендерному аспекті респонденти за релігійною самоідентифікацією розподілилися так: 45% віруючих серед жінок і 37% серед чоловіків, відповідно невіруючі - 26 і 29% тих, кому було важко відповісти – 21 і 19%. На формування релігійних переконань респондентів більшою мірою вплинуло «народження в релігійній родині» (25% респондентів), «Самостійно прийшли до релігії», (15,1%), «друзі вплинули» (2,5%), «трагічна подія» (2%), «ЗМІ» (1,9%).

Загалом можна констатувати, що вплив релігійних установок на формування ціннісних орієнтацій підростаючого покоління є складним процесом, результатом якого є обидві зовнішні чинники (соціально-економічні умови, загальний рівень релігійності суспільства, вплив

соціокультурного середовища) та особистісні особливості окремої особистості з числа молоді [5, с. 16].

Також важливою є соціально-психологічна характеристика особистості, що реалізується у повсякденній поведінці та проявляється в суб'єктивному відображенні, інтеграції та ступені засвоєння елементів певної релігії, прийнятті релігійних цінностей та смислі, особистісному ставленні до того, що людина вважає трансцендентним [16, с. 89].

Свою роль відіграє й те, що останнім часом поряд із традиційними релігіями великий вплив на молодь мають різні елементи так званої «нової релігійності»: секти, окультизм, магія, езотерика та ін. Розуміння та аналіз цього явища є, на наш погляд, одним з найважливіших напрямків у вивченні релігійних установок та релігійних цінностей серед молоді при розгляді соціальних уявлень, які мають певні стереотипи при вивченні даного питання [2, с. 46].

Виокремивши для себе основні наукові підходи, які стосуються нашої теми, ми можемо на прикладі дослідження продемонструвати, якими є соціальні уявлення молоді стосовно релігії, та як вони відрізняються між студентами духовної семінарії та іншими представниками студентської молоді та що є між ними спільного.

Отже, аналіз наукових джерел показав, що попри велику кількість психологічних досліджень поняття «соціальні уявлення» є загально-охоплюючими, коли йде мова про дослідження певного явища. У нашому випадку, ми маємо дослідити, які є соціальні уявлення стосовно релігії. Також можна помітити, що багато людей плутають поняття, які стосуються релігії та віри, тому вищезазначені факти й зумовили вибір теми дослідження «Соціальні уявлення молоді про релігію».

Розділ II.

Емпіричне дослідження соціальних уявлень молоді про релігію

2.1. Методика та процедура емпіричного дослідження

Ми ставили за мету дослідити особливості соціальних уявлень молоді про релігію. Нашу вибірку (у загальній кількості 100 осіб) містила 2 підгрупи (по 50 осіб):

1) студенти Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т.Г.Шевченка (спеціальність «Психологія») та Національного університету «Чернігівська політехніка» (спеціальність «Менеджмент»);

2) учні Почаївської Духовної семінарії та Чернігівського Духовного Училища регентів-псаломщиків.

Вік опитаних: 21 – 25 років. Стать: чоловіча та жіноча у рівній кількості, по 25 опитаних у кожній групі досліджуваних.

При проведенні емпіричного дослідження ми використали авторську анкету, побудовану за принципом незакінчених речень, які опитані мали завершити, виходячи з власних переконань та уявлень. Питання авторської анкети стосуються уявлень про релігію та окремі явища, інститути, суб'єкти, що пов'язані з релігією. Зазначимо, що сама принцип методика «Незакінчених речень» бере свій початок від Джозефа М. Сакса (1950). Ми використали саме цей метод, адже за його допомогою можна виокремити глибше вивчити семантичні особливості буденних уявлень, соціальних стереотипів, думок, оцінок тощо. Авторська анкета містить 10 незакінчених речень (Додаток А). Питання були спрямовані на з'ясування того, чому люди вірять у Бога, що саме дає людині віра, що таке церква. Також потрібно було вказати, чим віруючі люди відрізняються від атеїстів, що таке молитва. В незакінчених реченнях потрібно було передати, що являють собою віруючі люди; як люди сприймають те, що написано у Біблії, як співвідносяться віра та розум і що таке свобода віросповідання. Також потрібно було зазначати

своє уявлення того, якщо віра для людини понад усе, то що це може означати. Загалом всі незакінчені речення стосувалися релігійної тематики та суджень, над якими потрібно задуматися та висловити свої уявлення у вигляді відповідей. Відповіді були як по одному слову, по декілька слів, так і по цілому реченню, де була більш розгорнута відповідь.

Опитування було проведено дистанційно в гугл-формі. Опитаному треба було вказати свій вік та стать, після чого треба було оцінити за наведеною шкалою, чи вірить він/вона у Бога за шкалою від 1 до 5 (де: 1 – я впевнений, що Бога не існує; 5 – я впевнений в існуванні Бога).

Опитування проводилося серед студентів «звичайних» (світських) університетів (Національний університет «Чернігівський колегіум» імені Т.Г.Шевченка, Національний університет «Чернігівська політехніка») в період з вересня по жовтень 2021 року та серед учнів двох духовних навчальних закладів (Почаївська Духовна семінарія та Чернігівське Духовне Училище регентів-псаломщиків) в жовтні 2021 року.

Усі відповіді було опрацьовано за допомогою методу контент-аналізу. На основі аналізу відповідей нами було виділено смислові групи-категорії із подібними відповідями, які ми виокремлювали шляхом компонування між собою схожих за змістом слів, словосполучень, які являли собою однотипне соціальне уявлення. Відповіді, які зустрічалися найчастіше, ми рахували у відсотковому відношенні у відповідності до кількості отриманих відповідей. При цьому важливо те, що групи, які мали частоту менше 10% від загальної кількості відповідей по кожній групі, ми не аналізували, так як вони не мають достатньої ваги для нашого дослідження. Кількість смислових підгруп варіюється від трьох до п'яти, в залежності від незакінченого речення, яке стосується релігії.

Рівень релігійності серед студентів «звичайних» (світських) університетів: $229/5 = 4,49$.

Рівень релігійності серед учні духовних семінарій: $237/5 = 4,65$.

Загалом ми визначили, що серед студентів «звичайних» (світських) університетів рівень релігійності є відносно високим, а серед студентів духовних закладів він є вищим, але ненабагато, що говорить про високий показник релігійності серед обох опитаних груп. Цей факт ще раз підтверджує актуальність нашої теми, оскільки бачимо, що для багатьох представників молоді релігія має вагоме значення.

2.2. Отримані результати та їх аналіз

Проаналізуємо смислові групи відповідей на незакінчене речення «Люди вірять у Бога, тому що...».

У групі студентів «світських» університетів нами було виокремлено 4 основні групи відповідей:

- 1) 28,8% вказали, що «Бог є Творцем, Отцем, Силою»;
- 2) 22% вказали, що «так потрібно, треба вірити»;
- 3) 18,6% вказали, що «так нас вчать, такий менталітет»;
- 4) 13,5% вказали, що це «сенс життя, буття, надія на спасіння».

Як ми бачимо, для студентів «світських» університетів характерним є розуміння того, що «Бог є Творцем, Отцем, Силою», що знайшло своє вираження у великій кількості відповідей. Частина вказала, що «треба вірити, так потрібно», що говорить про те, що для них «так прийнято». Це може бути пов'язано з тим, що у суспільстві негативно ставляться до атеїстів та вказують, що людина має приймати віру та бути віруючою. Такий підхід зазвичай ґрунтується на соціальних уявленнях, які є стереотипними серед православних людей, які передають свою віру та традиції наступним поколінням. Хоч вони і не є студентами духовних закладів, рівень їх релігійності є нижчим, але вони мають певні соціальні уявлення, які проявляються на рівні їхньої віри. Підтвердженням цьому є частина відповідей, де чітко зазначено, що «таким є менталітет та такому нас вчать». Тобто, це вказує на те, що людям характерна повторюваність та підтримка

традицій, певних усталених поглядів. Невелика частина говорить про те, що люди вірять в Бога, тому що це є сенсом їхнього життя, буття, це приносить надію на спасіння, адже загальнопоширеною є думка серед православних, що існує життя після смерті, тому це деяким чином приносить людям заспокоєння.

У групі учнів духовної семінарії нами було виокремлено 3 основні групи відповідей:

- 1) 40% (20 відп.) вказали, що «це важливо, треба вірити»;
- 2) 38% (19 відп.) вказують, що «такий менталітет, так прийнято»;
- 3) 22% (11 відп.) зазначили, що «має сенс, дає силу, віру».

Для великої кількості учнів духовної семінарії характерним є те, що велика кількість відповідей стосується того, що вірити треба, адже це важливо. Це можна пояснити тим, що люди, які обирають шлях служіння Господу, розуміють всю значимість цього діяння та цілеспрямовано для себе приймають рішення проповідування віри серед мас. Незважаючи на те, що учні духовної семінарії є більш релігійними, вони розуміють у частині відповідей, що люди вірять у Бога, тому що таким є менталітет та так прийнято. Також частина відповідей зазначає, що люди вірять у Бога, тому що це має сенс, адже дає силу та віру, що завжди є дуже актуальною для життя, коли в щось потрібно вірити та знаходити вихід із складних життєвих ситуацій. Також потрібно враховувати, що людям і при нормальному перебігу їхнього життя потрібна віра, аби жити заради чогось, мати мету, сили та віру.

Можна помітити, що «світські» студенти вказують на те, що Бог є творцем, Отцем та силою, що може бути стереотипом серед опитаних, адже дані вислови передаються від попередніх поколінь. Спільним для двох опитаних груп є те, що відповіді містять уявлення про те, що наш менталітет пропагує, що потрібно бути православним та вірити у Бога, адже це дає шанс на спасіння, дає надію та сили. Ці уявлення є також стереотипізованими, адже, хоч учні духовної семінарії мають вищий рівень релігійності, але вони

ще не дуже відрізняються від іншої молоді – тільки нещодавно обрали релігійний шлях та отримують нові знання.

Щодо різниці, то можна помітити, що учні духовної семінарії вполовину більше вказали, що люди вірять у Бога, тому що це важливо та потрібно вірити. Загалом, у двох опитаних груп стосовно цього питання не дуже багато розбіжностей за змістом, але у кількісному відношенні – уявлення учнів духовної семінарії уполовину переважають над відповідями «світських» студентів, що «такий менталітет, так прийнято». Загалом у даному незакінченому реченні можна помітити переважання стереотипізованих уявлень, які знаходять своє відображення у відповідях двох опитаних груп.

Проаналізуємо смислові групи відповідей на незакінчене речення «Віра у Бога дає людині...».

У групі студентів «світських» університетів нами було виокремлено 3 основні групи відповідей:

- 1) 33% вказали «спокій, силу, підтримку»;
- 2) 31,6% зазначили «надію, віру»;
- 3) 18,3% вказали «розуміння себе, свого світу»;

Велика кількість відповідей студентів «світських» університетів вказала, що віра у Бога дає людині спокій, силу, підтримку, також велика частина відповідей стосується надії та віри. Дещо менша частина вказала, що віра у Бога дає людині дає розуміння себе, свого світу, що є не менш поширеним соціальним уявленням, адже дуже часто можна почути, що віра у Бога дає людині розуміння свого світу, адже коли все добре, вона може не помічати, чим саме являється її світ, також вона може переставати розуміти себе. Це не означає, що люди звертаються до Бога тільки тоді, коли погано, але є поширеним уявленням, що саме при негативних ситуаціях в житті до людини частіше приходить бажання звернутися до Бога, щоб попросити допомоги чи сил.

У групі учнів духовної семінарії нами було виокремлено 3 основних груп відповідей, де кількість відсотків відповідей стосувалися наступного:

- 1) 56,8% вказали «надію, віру, силу»;
- 2) 18,9% зазначили «все, життя, вічне життя»;
- 3) 12% вказали, що це «сєнс життя, спасіння».

Більша половина відповідей учнів духовної семінарії вказала, що віра у Бога дає людині надію, віру та силу, що вказує на високий рівень усвідомлення місця Бога в житті людини. Частина вказала про те, що віра у Бога дає людині «все, життя, вічне життя», що можна тлумачити як те, що без Бога у людини нема нічого і життя її є пустим. Також є ті, хто зазначив, що віра у Бога дає людині сєнс життя, спасіння, що є більш глибоким розумінням соціального уявлення даного незакінченого речення. Тобто, соціальні уявлення учнів духовної семінарії є для них логічними, адже, ставши на релігійний шлях, вони вправно володіють релігійною тематикою та мають власну свідомість стосовно певних речей, які для них є важливими в плані сповідування віри.

Загалом можна помітити, що спільним для обох опитаних груп є те, що віра у Бога дає людині «надію, віру, силу», але різниця в тому, що у кількісному відношенні таких відповідей серед представників групи «світських» студентів значно менше, ніж серед групи учнів духовної семінарії. І хоч ми виділяємо серед «світських» студентів категорію «надія, віра», а серед учнів духовної семінарії додаємо «силу», маємо зауважити, що вони несуть один і той же сєнс. Також учні духовної семінарії вказують на те, що віра у Бога дає людині вічне життя, спасіння та сєнс життя, чого не було сказано студентами «світських» університетів, адже вони не так гарно володіють релігійними термінами, як учні духовної семінарії. Також це можна пояснити тим, що учнів духовної семінарії відповідно виховують так, щоб вони глибше розуміли все, що пов'язано з вірою, релігією, впливаючи тим самим на формування їхніх соціальних уявлень.

Проаналізуємо смислові групи відповідей на незакінчене речення «Церква – це...».

У групі студентів «світських» університетів нами було виокремлено 4 основні групи відповідей:

- 1) 50% вказали, що це «місце для молитви, віросповідань»;
- 2) 13,7% зазначили, що це «місце для спілкування з Богом»;
- 3) 13,7% також вказали, що це «заклад, спосіб заробітку»;
- 4) 12% назвали церкву «Дім Божий, священний дім».

Половина відповідей студентів «світських» університетів демонструє соціальні уявлення стосовно того, що церква є місцем для молитви, віросповідань, що є загальнопоширеним знанням серед великої кількості населення. Частина студентів «світських» університетів розуміє, що церква створена задля спілкування з Богом, але майже така ж частина відповідей має соціальні уявлення, що це просто «заклад, спосіб заробітку». Для меншої кількості відповідей церква – це «Дім Божий, священний дім», що підтверджує те, що загалом не всі однаково ставляться до церкви, адже це уособлення уявлень людей, які хоч і не мають релігійної освіти, але вірять у Бога.

У групі учнів духовної семінарії нами було виокремлено 4 основних груп відповідей:

- 1) 25,9% вказали, що це «місце для молитви, віросповідань»;
- 2) 24% зазначили, що це «збирання людей, об'єднання однодумців»;
- 3) 24% також вказали, що це «дім Божий»;
- 4) 11,1% зазначив, що це «люди, поєднані молитвою».

Учні духовної семінарії частиною своїх відповідей виразили те, що церква – це місце для молитви, віросповідань. Майже така ж кількість відповідей стосується того, що церква – це збирання людей, об'єднання однодумців задля проведення релігійних діянь та задля молитви, звернення до Бога. Частина вказала, що церква – це «дім Божий». Частина також вказала на те, що церква – це люди, поєднані молитвою, що говорить про те,

що церква не може існувати без людей, які до неї приходять. Можемо це пояснити тим, що учні духовної семінарії мають власні уявлення, які формують у закладах профільної освіти, які допомагають чітко визначати, для чого їм церква та яку вона має функцію для них. Їх уявлення базуються на вихованні

Загалом, спільним для обох опитаних груп є те, що опитані назвали церкву місцем для молитви, віросповідань. Також в обох групах було вказано, що це дім Божий, що кількісно згадано вдвічі частіше серед учнів духовної семінарії, що можна пояснити більшим розумінням вкладеного сенсу в дане формулювання. До того ж, студенти «світських» університетів уполовину більше вказали дану відповідь, адже це для них є характерним - асоціювати церкву з молитвами, що є більш простим розумінням, ніж у учнів духовної семінарії, які вклали набагато більше змісту в слово «церква», зважаючи на свою більшу релігійність. Учні духовної семінарії більшу увагу звернули на те, що церква - збирання людей, об'єднання однодумців та виділила своїми відповідями, що церква – це люди, поєднані молитвою, що показує їхнє розуміння важливості церкви в житті кожної людини, яка є її частиною.

Проаналізуємо смислові групи відповідей на незакінчене речення «На відміну від атеїстів, віруючі люди...».

У групі студентів «світських» університетів нами було виокремлено 2 основні групи відповідей:

- 1) 53,7% вказало «моляться, сповідуються, вірять в Бога»;
- 2) 20,4% зазначили «ходять до церкви»;

Більша половина відповідей студентів «світських» університетів зазначила, що на відміну від атеїстів, віруючі люди моляться, сповідуються, вірять в Бога, що є загальнопоширеним соціальним уявленням. Коли мова іде про різницю між атеїстами та віруючими, то це перше, що спадає на думку православній людині, адже опитані «світські» студенти хоч є менш віруючими, ніж друга опитаних, але всі вони вірять в Бога (як показує

загальний рівень релігійності) та ідентифікують себе як православні люди. Тому, ми можемо допустити, що дана опитана група має уявлення про різницю між атеїстами та віруючими із власного досвіду, який викликаний стереотипізацією в суспільстві. У своїх відповідях частина студентів «світських» університетів зазначила, що на відміну від атеїстів, віруючі люди ходять до церкви, що також є стереотипним соціальним уявленням.

У групі учнів духовної семінарії нами було виокремлено 5 основних груп відповідей:

- 1) 25,8% вказало «моляться, ходять до церкви, мають вищий закон»;
- 2) 22,4% зазначило «вірять в Бога, служать йому»;
- 3) 12% вказало «знають церковні терміни»;
- 4) 12% зазначило «сильніші від пристрастей, слабкостей»;
- 5) 12% вказало «вірять у вічне життя, смирення».

Частина відповідей учнів духовної семінарії вказують на те, що на відміну від атеїстів, віруючі люди моляться, ходять до церкви та мають вищий закон, що вказує на їх релігійність та розуміння необхідності віри. Це можна пояснити тим, що дане розуміння є дуже стереотипізованим, про що ми вже наголошували та дуже поширеним серед молоді. Частина зазначила, що на відміну від атеїстів, віруючі люди вірять в Бога, служать йому, а деякі відповіді говорять про те, що віруючі люди знають церковні терміни, сильніші від пристрастей, слабкостей та вірять у вічне життя, смирення, що у своєму вираженні знайшло рівнозначні показники відповідей учнів духовної семінарії. Це може свідчити про те, що учні духовної семінарії мають уявлення, що жити потрібно по певним правилам та мати певні установки, цінності, вірять у вічне життя, смирення, що не є характерним для атеїстів.

Загалом спільним для обох опитаних груп є те, що обидві групи вказали, що на відміну від атеїстів, віруючі люди моляться, ходять до церкви, вірять в Бога. Різниця в кількісному вираженні даних соціальних уявлень, так як для студентів «світських» університетів це розуміння є вищим у половину, що можна пояснити використанням більш поширених для них понять, ніж

для учнів духовної семінарії, які іншими уявленнями виокремили більш релігійні терміни та те, що віруючі люди є сильнішими від пристрастей і слабкостей. Частина студентів «світських» університетів визначили таке уявлення як «сповідуються», що можна пояснити стереотипізованістю понять, що саме не характерно для атеїстів, а сповідь для них не є характерною, так як вони не вірять Бога.

Саме тому, ми вважаємо, що наявна різниця полягає в тому, що учні духовної семінарії вказали більш аргументовані відповіді стосовно вказаного незакінченого речення, адже вони володіють релігійною термінологією та мають соціальні уявлення, що собою являють виражений ними зміст слів, що таке слабкості, адже є такі уявлення, що вони вірять у вічне життя, смирення, що знайшло своє відображення у конструктивних відповідях.

Проаналізуємо смислові групи відповідей на незакінчене речення «Віруючі люди ніколи...».

У групі студентів «світських» університетів нами було виокремлено 4 основних груп відповідей:

- 1) 27,7% вказало «не сквернословлять»;
- 2) 22,2% зазначило «не працюють фізично під час свята»;
- 3) 21% вказало «не грішать»
- 4) 16,6% вказало «не зможуть відмовитися від віри, від Бога».

Частина опитаних студентів «світських» університетів вказала у більшості, що віруючі люди ніколи не сквернословлять. Майже така ж частина відповідей стосується того, що віруючі люди ніколи не працюють фізично під час свята, що не передає всю суть тієї релігійності, яка має бути. Частина вказала, що віруючі люди ніколи не грішать, але ми вважаємо, що це більш стереотипне поняття, яке не несе в собі правдивого сенсу, так як такі уявлення побудовані, скоріш за все, на основі загальнопоширених понять, що всі грішні, але намагаються жити по Господнім канонам, якщо мають достатню необхідність у цьому. Частина відповідей студентів «світських» університетів містить в собі уявлення, що віруючі люди ніколи не зможуть

відмовитися від віри, від Бога, що має, на нашу думку, можна пояснити наявністю певних цінностей, які передаються з покоління до покоління, передаючи подібні стереотипи як соціальні уявлення.

У групі учнів духовної семінарії нами було виокремлено 3 основні групи відповідей:

- 1) 44,4% вказало «не зрадять, не зможуть відмовитися від віри, від Бога»;
- 2) 23,8% зазначило «не грішать, не клянуться, не роблять зла»
- 3) 11,1% вказало «не втратять надію, віру».

Майже половина відповідей учнів духовної семінарії стосувалися того, що віруючі люди ніколи не зрадять, не зможуть відмовитися від віри, від Бога, що, на наш погляд, є високим показником релігійності. Це також може свідчити про те, що саме такі уявлення передаються учням духовної семінарії в закладах освіти. Також такі відповіді є логічними для людей, що хочуть присвятити себе в майбутньому служінню Богові, адже вони мають вчитися формувати власні соціальні уявлення, які стануть їм основою їхньої діяльності у подальшому житті. Частина учнів духовної семінарії вказала у своїх відповідях, що віруючі люди ніколи не грішать, не клянуться, не роблять зла, що загалом є характерним для тих, хто знайшов своє призначення у поєднанні з Богом, де потрібно жити по Божим канонам. Частина відповідей учнів духовної семінарії стосувалися того, що віруючі люди ніколи не втратять надію, віру, що може вказувати на наявність прояву сили у напрямку власного самовдосконалення та підтримку своєї віри.

Загалом спільним для обох опитаних груп є те, що обидві групи вказали, що віруючі люди ніколи не зрадять, не зможуть відмовитися від віри, від Бога, але, знову ж таки, цей показник значно вищий серед учнів духовної семінарії. Це можна пояснити тим, що вони є вихованцями духовної семінарії та вчать певні правила, які формують їхні уявлення та вищу релігійність при розумінні того, ким саме є віруючі люди.

У відповідях на вище згадане незакінчене речення більше відмінного, аніж спільного, адже для студентів «світських» університетів ближчими

соціальним уявленнями виявилися ті, що віруючі люди ніколи не працюють фізично під час свята, не сквернословлять, тобто, студенти «світських» ЗВО мислять стереотипно, що не знайшло свого відображення серед уявлень учнів духовної семінарії.

Проаналізуємо смислові групи відповідей на незакінчене речення «Молитва – це...».

У групі студентів «світських» університетів нами було виокремлено 3 основні групи відповідей:

- 1) 36,5% вказало «спілкування з Богом, розмова з Богом»;
- 2) 23% вказало «слова, набір слів»;
- 3) 19,2% зазначило, що це «святі слова».

Частина опитаних студентів «світських» університетів вказала у великій кількості відповідей, що молитва це спілкування з Богом, розмова з Богом. Для частини відповідей опитаних це просто слова, набір слів. Дещо менша частина зазначила, що молитва це святі слова. Загалом помітно, що велика кількість опитаних розуміє необхідність молитви як зв'язку з Богом, адже вказала це у своїх відповідях. Можемо допустити що ті, для кого це «слова, набір слів», мають менший рівень релігійності, ніж ті, хто вказав, що молитва це спілкування з Богом, розмова з Богом. Загалом, це можна пояснити тим, що такі відповіді можуть бути характерними для студентів «світських» закладів вищої освіти, адже це не стосується їхньої релігійності як такої. Нагадаємо, що уже було зазначено про те, що студенти «світських» університетів мають високі показники релігійності, що допомагає розуміти сенс того, що собою являє «молитва».

У групі учнів духовної семінарії нами було виокремлено 2 основні групи відповідей:

- 1) 72,8% «спілкування з Богом, розмова з Богом»;
- 2) 10,2% вказало «сила слів».

Переважає більшість відповідей учнів духовної семінарії зазначила, що молитва – це спілкування з Богом, розмова з Богом, що є характерним для

людей, які обрали релігійний шлях. Можемо допустити, що їхні відповіді пов'язані з тим, що вони кожного дня моляться та звертаються до Бога у своїх молитвах. Частина учнів духовної семінарії у своїх відповідях вказала, що молитва – це сила слів, що також говорить про високе ставлення до молитви, до її ролі.

Спільним для обох опитаних груп є те, що велика кількість відповідей містить уявлення про те, що молитва – це спілкування з Богом, розмова з Богом, що знайшло особливо велике вираження серед учнів духовної семінарії.

Різниця в тому, що деякі уявлення студентів «світських» університетів вказують на те, що для цих опитаних молитва – це слова, набір слів, що не має в собі релігійного підґрунтя, адже, помітно, що вони не дуже серйозно її сприймають.

Проаналізуємо смислові групи відповідей на незакінчене речення «Все, що написано у Біблії...».

У групі студентів «світських» університетів нами було виокремлено 2 основні групи відповідей:

- 1) 62,7% вказали «священне»;
- 2) 25,5% зазначило, це «історія, людські думки, має місце бути».

Переважна більшість відповідей студентів «світських» університетів зазначили, що все, що написано у Біблії – священне, що можна пояснити також стереотипами, які нам передають з дитинства наші батьки, бабусі та дідусі, які часто вживають це слово стосовно Біблії. Також частина зазначила, що все, що написано у Біблії це історія, людські думки, має місце бути, що вказує на більш раціональний підхід у сприйнятті даного незакінченого речення, адже відповіді врахували те, що Біблія має як історію, так і певні людські думки стосовно життя.

У групі учнів духовної семінарії нами було виокремлено 3 основні групи відповідей:

- 1) 37,7% вказали «істина, правда, основний сенс»;

- 2) 28,3% зазначило, що це «священне писання»;
- 3) 15% вказало «є джерелом спасіння».

Частина відповідей учнів духовної семінарії своїм змістом передає, що все, що написано у Біблії - істина, правда, основний сенс, що вказує на їх релігійний підхід у сприйнятті того, що написано у книзі. Також частина зазначила, що все, що написано у Біблії є священним писанням, що є більш релігійною термінологією, яка є характерною для опитаних. Також частина визначила у своїх відповідях, що все, що написано у Біблії є джерелом спасіння, що вказує на глибокий аналіз прочитаного в книзі.

Як ми бачимо, спільне у даному питанні відсутнє, так як у студентів «світських» університетів соціальні уявлення більш побудовані на тому, що вони чули від свого оточення, вживаючи такі слова як «священне, історія, думки». Відповіді учнів духовної семінарії демонструють розвинені уявлення про те, що, ми можемо допустити, що те, що написано у Біблії, є для них основним законом при проповіді своєї віри та поглядів.

Проаналізуємо смислові групи відповідей на незакінчене речення «Якщо віра для людини понад усе...».

У групі студентів «світських» університетів нами було виокремлено 2 основні групи відповідей:

- 1) 71,2% вказало «вона православна, віруюча, духовна»;
- 2) 15,4% зазначило «вона самотня»;

Переважна більшість відповідей студентів «світських» університетів зазначили, що якщо віра для людини понад усе, то вона православна, віруюча, духовна. Це може вказувати на те, що у них є своє розуміння того, якою саме є людина, для якої віра понад усе. До того ж, частина відповідей вказала, що така людина є самотньою, адже таке соціальне уявлення є характерним для тих, хто не ідентифікує себе як такого, що для нього віра є понад усе.

У групі учнів духовної семінарії нами було виокремлено 3 основні групи відповідей:

- 1) 30,2% вказало «щаслива, наповнена, має сенс буття»;
- 2) 26,4% зазначило «вона на правильному шляху»;
- 3) 22,6% вказало «вона духовна, віруюча».

Частина відповідей учнів духовної семінарії своїм змістом передає, що якщо віра для людини понад усе, то вона щаслива, наповнена, має сенс буття, що може вказувати на власне розуміння віри та самоідентифікації в ній. Частина відповідей вказала, що якщо віра для людини понад усе, то вона на правильному шляху, що є характерним для осіб з високим рівнем релігійності та духовності. Частина також вказала такі відповіді як «духовна, віруюча», що є загальноприйнятим серед поширених соціальних уявлень різних категорій населення. Це можна пояснити тим, що учні духовної семінарії мають уявлення про те, що собою являє віра для людини та яка її мета. Також можемо допустити, що в закладах духовної семінарії вказують на важливість віри для людини, яка стає на релігійних шлях, позиціонуючи його як шлях служіння Богу.

Спільним для обох опитаних груп є те, що є частина відповідей, які схожі за своїми соціальними уявленнями. Це стосується того, що вона духовна, віруюча, що є стереотипним проявом у свідомості багатьох.

У двох групах опитаних більше відмінного, ніж спільного, адже учні духовної семінарії більш уважно ставляться до поняття віри та того, яке вона місце займає в житті людини. Це можна пояснити тим, що їх вчать релігійним обрядам, традиціям та молитвам, що знаходить своє відображення у формуванні соціальних уявлень про віру і релігійного світогляду.

Проаналізуємо смислові групи відповідей на незакінчене речення «Віра та розум...».

У групі студентів «світських» університетів нами було виокремлено 3 основні групи відповідей:

- 1) 47% вказало «Дар, великий дар, Божий дар»;
- 2) 18,9% зазначило «можуть співіснувати»;
- 3) 15% вказало «не сумісні».

Майже половина відповідей студентів «світських» університетів вказує на те, що віра та розум це дар, великий дар, Божий дар, що говорить про розуміння того, якими важливими є ці поняття. На перший погляд може здатися, що для студентів «світських» університетів це не характерно, тому ми можемо допустити, що це вплив стереотипу на уявлення опитаної групи осіб. Також частина відповідей вказала на те, що вони можуть співіснувати, а дещо менша частина зазначила, що вони не сумісні. Це може свідчити про те, що ці уявлення можуть базуватися на власних знаннях життєвого досвіду, який вплинув на формування даних понять.

У групі учнів духовної семінарії нами було виокремлено 3 основні групи відповідей:

- 1) 37,7% вказало «нероздільні, мають єднатися та доповнювати один одного»;
- 2) 26,4% зазначило «вічне протистояння»;
- 3) 18,9% вказало «велика сила, успіх».

Значна частина відповідей учнів духовної семінарії вказує на те, що віра та розум є нероздільними, мають єднатися та доповнювати один одного, що вказує на глибоке розуміння суті цих двох понять, які вони вважають невід'ємними одне від одного. Але є частина, яка у своїх відповідях зазначила, що віра та розум – це вічне протистояння, що можна пояснити тим, на нашу думку, що перш ніж стати релігійною людиною, потрібно привести в порядок суперечки між вірою та розумом.

Спільним для двох опитаних груп не можна виокремити щось конкретне, так як вони мають різні відповіді, які базуються на власних соціальних уявленнях про визначення понять віри та розуму. Можна допустити, що студенти «світських» університетів вказали переважні відповіді дар, великий дар, Божий дар, що є більш стереотипними визначеннями, а учні духовної семінарії задумалися про поєднання віри та розуму – для когось вони поєдналися, а для когось наразі перебувають ще у

протистоянні, адже пройшло не так багато часу, як вони стоять на зваженому релігійному шляху.

Проаналізуємо смислові групи відповідей на незакінчене речення «Свобода віросповідання...».

У групі студентів «світських» університетів нами було виокремлено 2 основні групи відповідей:

- 1) 58% вказало «право людини, її право вибору»;
- 2) 22% зазначило «має місце бути, потрібна».

Для більшої половини відповідей студентів «світських» університетів свобода віросповідання є правом людини, її правом вибору, що є поширеним соціальним уявленням серед молоді стосовно поняття «свобода», яке вони дуже часто «автоматично» пов'язують із правом, правами людини. Також є частина відповідей, яка вказала на те, що свобода віросповідання є потрібною та має бути, що говорить про суспільну свідомість та обізнаність у даному питанні, на що можуть впливати поширені соціальні уявлення, які побудовані на стереотипах попередніх поколінь та на інших чинниках.

У групі учнів духовної семінарії нами було виокремлено 3 основні групи відповідей:

- 1) 43% зазначило «є правом та вибором кожної людини»;
- 2) 29,4% вказало «має бути у кожного, є невід'ємною»;
- 3) 17,6% зазначило «має бути гарантовано державою кожному».

Майже половина відповідей учнів духовної семінарії вказує на те, що свобода віросповідання є правом та вибором кожної людини. Тобто, вони розуміють, що людина має право робити свій вибір у питаннях віри та релігії. Значна частина відповідей, вказала на те, що свобода віросповідання має бути у кожного та є невід'ємною, що може говорити про прагнення до більш високої обізнаності у питанні релігії та віри, адже дана опитана група свідомо обрала для себе релігійний шлях. Також є частина відповідей, що зазначила, що свобода віросповідання має бути гарантовано державою кожному, що, на нашу думку, базується на соціальних уявленнях, які є поширеними серед

молоді, що може бути викликано розповсюдженням інформації про специфіку існування суспільства, які відчують на собі релігійний вплив.

Загалом спільним для обох опитаних груп є те, що їхні соціальні уявлення враховують те, що свобода віросповідання є правом людини, її правом вибору. Це можна пояснити тим, що уявлення в нашій країні є багато в чому залежними від політизованості суспільного ладу та від норм, які панують в суспільстві. Ми можемо допустити, що через те, що останнім часом було багато суперечок між церквою та державою, виникло поширене соціальне уявлення стосовно прав людини та права її вибору.

Відмінним є те, що учні духовної семінарії вказали на те, що свобода віросповідання має бути у кожного, є невід'ємною, а студенти «світських» університетів зазначили, що вона має місце бути, потрібна, що є хоч і близькими за значенням, але зовсім різними соціальним уявленнями. Ми вважаємо, що ці уявлення зовсім різні, адже для учнів духовної семінарії є характерним те, що вони є невід'ємні, тобто, обов'язкові, невіддільні, а для студентів «світських» університетів – «має місце бути, потрібна», що звучить як в «порядку речей», що є протилежним одне одному уявленню.

Отже, після аналізу 10 незакінчених речень серед студентів «світських» університетів та учнів духовної семінарії нами було виявлено як схожі, так і відмінні між собою соціальні уявлення, що допомогло нам визначити, що все ж, учні духовної семінарії більш використовують релігійну термінологію, ніж студенти «світських» університетів, адже це являється їх образом життя та безпосереднім вибором, що впливає на побудову власних уявлень та думок.

Нам вдалося помітити, що є соціальні уявлення, які є спільними для обох опитаних груп та, в основному, для студентів «світських» університетів є побудованим на соціальних стереотипах, а у студентів духовних закладів вони обумовлені їхньою вірою, вихованням в стінах цих закладів, нормами моралі та власною свідомістю. Помітним є те, що учнів духовної семінарії виховують певним чином, щоб їхні соціальні уявлення стосовно релігії були більш ширшими, а студенти «світських» університетів мають певні

стереотипи в розумінні та їх озвучують, адже їм передаються від попередніх поколінь певні знання. Вони є установленими в суспільстві як загальноприйняті (наприклад, те, що Біблія є священною книгою, те, що церква – це заклад, де можна звернутися до Бога, а молитва – це слова до Бога).

Отже, найвищий рівень релігійності мають учні духовної семінарії, але студенти «світських» університетів також обізнані у даній темі та мають гарну основу релігійності, яка також є високою за своїми показниками. Також ми визначили стосовно учнів духовної семінарії, що на їх соціальних уявленнях позначилася їхня професійна спрямованість, спеціальність, за якою вони навчаються.

2.3. Практичні рекомендації (лекція)

НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНА КАРТА ЛЕКЦІЙНОГО ЗАНЯТТЯ

Тема: Соціальні уявлення сучасної молоді про релігію.

Кількість годин: 2

Вид заняття: лекція

Мета заняття:

- навчальна: ознайомити студентів із поняттями релігія та віра, розрізняти релігійні поняття та розуміти їх сенс;
- виховна: виховувати інтерес до вивчення релігії як психологічного засобу;
- розвивальна: розвивати мислення, уважність, володіти навичками аналізу релігійної інформації та виділяти для себе основний сенс.

Міжпредметні зв'язки: соціологія, психологія, релігієзнавство, культурологія.

Матеріально-технічне забезпечення заняття: друковані матеріали, мультимедійне обладнання, презентація, відео-матеріали, схеми та таблиці до теми.

Організація заняття: вітання, перевірка явки студентів і готовність аудиторії до заняття.

Мотивація: обґрунтувати необхідність вивчення релігійних понять задля формування світогляду та розвитку своїх поглядів.

План

1. Концепція соціальних уявлень С. Московічі.
2. Релігія як соціальний феномен.
3. Соціальні уявлення молоді про релігію.

Активізація розумових здібностей: бесіда про плюси та мінуси релігії як психологічного впливу, різновиди релігії, **Інтерактив «Асоціації»**.

Самостійна робота: особливості поглядів на релігію сучасної молоді.

Домашнє завдання: опрацювати додаткові джерела та навести приклади використання релігійних способів психологічного впливу на сучасну молодь.

Література:

- Чекер Р. О. Релігія – основа буття. Навчальний посібник. Київ. 2008. 250 с.
- Титаренко О.С. Основи філософії і філософських знань. Київ. 2007. 320 с.
- Бабичев Р.К. Релігієзнавство. Київ. 2006. 216 с.
- Хомич К.С. Основи релігійних знань. Київ. 2008. 424 с.

Викладач: Махонін С. С.

ЗМІСТ ЛЕКЦІЇ

1. Концепція соціальних уявлень С. Московічі.

На сьогодні актуальність досліджень соціальних уявлень не викликає сумнівів, адже вони в значній мірі визначають наш світогляд і стиль життя.

Зокрема, релігія є світоглядом, яка міцно впровадилася у всі сфери суспільного життя – побут, культуру, систему масових комунікацій..

У 1960-х роках представником французької соціально-психологічної школи С. Московічі було розроблено теорію соціальних уявлень. Донині предметна область теорії соціального уявлення - це вивчення механізмів і закономірностей формування системи значення та особистісні значення суб'єкта в ході соціальних взаємодій. *«Під соціальними уявленнями, - пише Московічі, – ми маємо на увазі сукупність понять, переконання та пояснення, що виникають у повсякденному житті в ході міжособистісних стосунків комунікації. У нашому суспільстві вони є еквівалентом міфів та систем переконань, які є традиційними суспільству; їх навіть можна назвати сучасною версією здорового глузду...»*. Саме тому він і запропонував термін «соціальні уявлення» замість терміна «колективні уявлення». Московічі пояснив це тим, що у сучасному світі наукове знання є важливою цінністю, а завдяки системності шкільної освіти, вона буде доступна практично кожному, отже, замінити колективні уявлення на соціальні – було правильним рішенням [3]. Зокрема, наведемо перелік визначень соціальних уявлень, які надав С. Московічі:

1. Соціальні уявлення – це складні наукові уявлення, які складається з багатьох образів, у яких зосереджено ряд значень.
2. Соціальні уявлення - це системи відліку, які дозволяють людям це робити інтерпретувати події, що відбуваються з ними, розуміти несподіване;
3. Соціальні уявлення — це категорії, які служать для організації події та явища, явища, інші люди.

Використання поняття «уявлення» в теорії С. Московічі не еквівалентно традиційному для психології чи логіки сенсу, де «уявлення» - це кільце в переході від сприйняття до мислення, або від образу до концепції. Для С. Московічі соціальні уявлення - це осмислені знання, які у суспільстві еквівалентні до того, що у традиційному суспільстві сприймається як міфи і вірування. Тому їх можна назвати «сучасною версією здорового глузду».

Як категорія «соціальні уявлення» є способом пізнання, яка передбачає пізнавальну діяльність індивідів і груп, що дозволяє їм фіксувати свою позицію щодо ситуацій, подій, об'єктів і повідомлень. З іншого боку, соціальні уявлення – це соціальна реальність, яка є стороною психічного, що безпосередньо визначається соціальними умовами людей. Це уявлення людей про різні сторони життя, які існують не як окремі думки окремих людей, а як уявлення про члена соціальної групи, класу.

??? Питання до студентів: «Що ви знаєте про соціальні уявлення? Що саме вас цікавить при розгляді даного питання?»

Отже, соціальні уявлення є формою пізнання, яка має свою специфіку, яка виражається в знаннях, здоровому глузді, змісті, функціях, відтворення яких є соціально обумовленими. Також соціальні уявлення - це властивості повсякденного практичного мислення, яке направлене на розуміння і засвоєння матеріального, соціального та ідеального середовища, які мають свої якості, що ми врахуємо у подальшій роботі при дослідженні уявлень молоді про релігію.

2. Релігія як соціальний феномен.

Релігія - важлива складова духовного життя, яка зачіпає всі сфери суспільства і багато в чому визначає його моральний рівень і зміст суспільної свідомості в цілому.

Розуміння релігійних цінностей і, відповідно, їх вивчення на осмисленому рівні життя різняться залежно від специфіки соціальних груп. Дослідження потребують диференціації за соціально-демографічними ознаками за такими критеріями: стать, вік, соціальний статус, місце проживання тощо.

Духовність і релігійність все ще погано вивчені. Глибокі переживання, духовні потреби людини потребують більш ретельного наукового дослідження. У 1980-1990-х рр., коли були проведені перші дослідження суб'єктивного благополуччя в контексті релігійності, автори повинні були

сказати, що вплив релігійного фактора все ще дуже мало вивчено і, здається, відіграє значну роль в оцінці якості життя віруючих. Одна з таких новаторських робіт була вивченням суб'єктивного благополуччя і релігійності в Акроні, штат Огайо. У телефонному опитуванні взяли участь 560 осіб респондентів, 95% з яких заявили про свою релігійну приналежність (більшість – протестанти, на другому місці – католики).

У дослідженні проаналізовано ряд об'єктивних і суб'єктивних показників самопочуття. Суб'єктивне благополуччя розглядалося як багатовимірне утворення: шкали загального задоволення життям, негативні емоції, екзистенційне благополуччя та шкала щастя. Результати дослідження показали, що релігія поряд з іншими змінними, відіграє позитивну роль в оцінці загального самопочуття. Варто зазначити, що істотної зв'язку між молитвою і задоволенням життям не було, хоча молитва впливає на екзистенційне благополуччя. Оцінка близькості з Богом не показала міцного зв'язку із задоволеністю життям і щастям, але це все ще є основним фактором, що впливає на екзистенційне самопочуття. Іншими словами, відчуття близькості з Богом є більш свідченням сенсу та мети життя, ніж емоційного благополуччя, задоволеності життям чи щастя. У рамках дослідження респондентам було запропоновано оцінити ступінь задоволеності своєю релігійністю. Виявилося, що цей показник є найважливішим фактором екзистенційного благополуччя та однією з детермінант загальної задоволеності життям.

Так само в сучасних дослідженнях, як правило, спостерігається статистично значущий зв'язок між різними компонентами якості життя та змінами, що характеризують релігійність і духовність респондентів. Так, у великому міжнародному дослідженні, проведеному в 18 країнах серед представників різної релігії (християнство, іслам, іудаїзм, буддизм), за методикою «Духовність, релігія та особисті переконання» (Spirituality, релігія та особисті переконання – СРПБ), використані шкали відображають такі сторони духовного життя як: зв'язок з духовною реальністю; сенс життя;

страх; цілісність та інтегрованість; духовну силу; внутрішній спокій/безтурботність /спокій; надію та оптимізм; віру. Дослідження виявило, що ці аспекти духовності пов'язані з іншими змінними в якості життя, зокрема, з психологічними та соціальними характеристиками та сприяють внеску в інтегральний показник якості життя.

Зокрема, результати дослідження О. Грашевської стосувалися того, що самоідентифікація є показником визначення ставлення індивіда до релігії. Вибірку склали 590 респондентів. Співвідношення чоловіків і жінок у вибірці становило приблизно 1 до 3 (130 чоловіків і 460 жінок). З респондентів на запитання «Як Ви думаєте, чи потрібна людям віра до Бога? «однозначно «так» відповіли 28,8%, «скоріше так, ніж ні» - 49,7%, «скоріше ні, ніж так» - 10,2%, однозначно «ні» - 4,2%, важко відповісти – 7,1%. Більшість респондентів високо оцінили роль релігії в житті людини, виділяючи в першу чергу її компенсаторну функцію. Відповідаючи на запитання «Що, на вашу думку, дає людині віру в Бога? 45% з 82,7% респондентів обрали «втішає людину в біді та допомагає їй вижити», 19,2% - «надає сенс життю, реагуючи на складний світогляд питань», 17,4% - «зберігає вчинки і дозволяє стати високоморальною особистістю». З 90,4% тих, хто відповів на запитання «Чи вважаєте ви себе віруючим?» 47,6% респондентів відповіли «так», 29% - «ні», 23,4% – «важко відповісти». У гендерному аспекті респонденти за релігійною самоідентифікацією розподілилися так: 45% віруючих серед жінок і 37% серед чоловіків, відповідно невіруючі - 26 і 29% тих, кому було важко відповісти – 21 і 19%. На формування релігійних переконань респондентів більшою мірою вплинуло «народження в релігійній родині» (25% респондентів), «Самостійно прийшли до релігії», (15,1%), «друзі вплинули» (2,5%), «трагічна подія» (2%), «ЗМІ» (1,9%).

Загалом можна констатувати, що вплив релігійних установок на формування ціннісних орієнтацій підростаючого покоління є складним процесом, результатом якого є обидві зовнішні чинники (соціально-економічні умови, загальний рівень релігійності суспільства, вплив

соціокультурного середовища) та особистісні особливості окремої особистості з числа молоді.

Функції релігії, її роль в суспільстві.

Функція релігії	Її зміст
Регулююча	Вона полягає в тому, що кожна релігія має певний набір усталених правил і моральних норм, яких повинен дотримуватися кожен віруючий. Тому можна сказати, що релігійні організації створюють і обґрунтовують морально-етичні та поведінкові норми.
Виховна	Приналежність людини до тієї чи іншої релігійної організації змушує її дотримуватися правил і норм, прописаних для всіх віруючих, тому багато людей, прийшовши до церкви, виправляють свою поведінку і навіть позбавляються від шкідливих звичок.
Утішаюча	У хвилини трагедії, важких життєвих ситуацій і тяжких душевних страждань багато людей звертаються до релігії, тому що хочуть отримати розраду.
Комунікативна	Майже в усіх релігійних організаціях віруючі спілкуються між собою, знаходять товаришів і друзів серед своїх одновірців. Релігія об'єднує людей однієї конфесії в групу, дає їм певні моральні, духовні та ціннісні орієнтири.

??? Питання до студентів: «Як, на вашу думку, релігія найбільше впливає на молодь?»

Релігія може мати як позитивний, так і негативний вплив на людину, чим визначає свою роль.

п/п	Позитивна роль релігії в житті людини
1	релігія відкриває людині систему світобудови, визначає значення, призначення і місце в цьому світі для кожної особистості, розкриває сенс життя.
2	це розрада, надія, духовне вдосконалення, підтримка, милосердя. Недарма людина завжди звертається до Бога, коли їй важко.
3	якщо у людини є гідний приклад, наприклад, певний релігійний ідеал, то вона намагається змінити себе на краще, намагається ідейно відповідати канонам і заповідям своєї віри. Таким чином, виникає ставлення до добра, справедливості, допомоги ближньому.
4	може служити об'єднуючим фактором для людей.
5	є джерелом натхнення. Релігія є творчо культурною функцією, завдяки якій людство захищене від смерті, деградації, тобто від усіх загроз, які супроводжують цивілізацію.
6	формування та зміцнення порядків, традицій і законів життя. Релігія

	консервативна і спрямована на збереження традицій, стабільності та миру
--	---

п/п	Негативна роль релігії в житті людини
1	фанатичне ставлення до релігії. У разі захоплення релігійною діяльністю зі створенням із неї культу, богослужіння та розчинення в групі однодумців.
2	можлива небезпека від впливу сект.
3	нетолерантне ставлення до представників інших релігій, що може призвести до розпалювання релігійної ворожнечі. Найнебезпечнішим зараз є релігійний екстремізм, де прийнятні такі методи, як тероризм, і це явище залишається надзвичайно небезпечним для всіх людей.
4	ігнорування світського життя, коли релігійні норми та правила є у пріоритеті

??? Питання до студентів: «Що, на вашу думку, переважає в релігії – негативне чи позитивне для людини? Чому?»

3. Соціальні уявлення молоді про релігію.

При проведенні емпіричного дослідження ми використали авторську анкету, побудовану за принципом незакінчених речень, які опитані мали завершити, виходячи з власних переконань та уявлень. Питання авторської анкети (усього 10), стосуються соціальних уявлень про релігію та логічно побудовані. Опитування проводилося серед студентів «звичайних» (світських) університетів (Національний університет «Чернігівський колегіум» імені Т.Г.Шевченка, Національний університет «Чернігівська політехніка») в період з вересня по жовтень 2021 року та серед учнів двох духовних навчальних закладів (Почаївська Духовна семінарія та Чернігівське Духовне Училище регентів-псаломщиків) в жовтні 2021 року.

Після проведеного емпіричного дослідження нам довелося встановити наступні спільні уявлення для двох опитаних груп:

- спільним для двох опитаних груп є уявлення про те, що наш менталітет пропагує, що потрібно бути православним та вірити у Бога, адже це дає шанс на спасіння, дає надію та сили;

- віра у Бога дає людині «надію, віру, силу», але різниця в тому, що у кількісному відношенні таких відповідей серед представників групи

«світських» студентів значно менше, ніж серед групи учнів духовної семінарії;

- опитані групи мають уявлення, що церква є місцем для молитви, віросповідань;

- спільними уявленнями для обох опитаних груп є те, що обидві групи вказали, що на відміну від атеїстів, віруючі люди моляться, ходять до церкви, вірять в Бога;

- спільними для обох опитаних груп є ті уявлення, що віруючі люди ніколи не зрадять, не зможуть відмовитися від віри, від Бога, але, знову ж таки, цей показник значно вищий серед учнів духовної семінарії;

- спільним для обох опитаних груп є те, що велика кількість відповідей містить уявлення про те, що молитва – це спілкування з Богом, розмова з Богом, що має особливо велике вираження серед учнів духовної семінарії;

- спільним в уявленні обох опитаних груп є те, що вони враховують те, що свобода віросповідання є правом людини, її правом вибору.

В свою чергу, різними соціальними для двох опитаних груп є:

- учні духовної семінарії вполовину більше вказали, що люди вірять у Бога, тому що це важливо та потрібно вірити,

- для студентів «світських» університетів ближчими соціальним уявленнями виявилися ті, що віруючі люди ніколи не працюють фізично під час свята, не сквернословлять, тобто, студенти «світських» ЗВО мислять стереотипно, що не знайшло свого відображення серед уявлень учнів духовної семінарії;

- деякі уявлення студентів «світських» університетів вказують на те, що для цих опитаних молитва – це слова, набір слів, що не має в собі релігійного підґрунтя;

- як у студентів «світських» університетів соціальні уявлення стосовно Біблії більш побудовані на тому, що вони чули від свого оточення, не маючи власних конкретних знань;

- уявлення учнів духовної семінарії, на відміну від студентів «світських» університетів більш уважно ставляться до поняття віри та того, яке вона місце займає в житті людини;

- уявлення учнів духовної семінарії вказують на те, що свобода віросповідання має бути у кожного, є невід'ємною, а студенти «світських» університетів уявляють собі, що вона має місце бути, потрібна.

Отже, ми визначили, що соціальні уявлення учнів духовної семінарії є більш релігійними, ніж у студентів «світських» університетів. Це підкріплюється вищими показниками релігійності учнів духовної семінарії, які формуються під впливом здобування професійних знань.

Інтерактив «Асоціації» *Звернення до студентів: «Зараз я вам називатиму слова, а ви будете собі записувати по порядку, які уявлення у вас виникають». Після цього ми проаналізуємо разом те, що у вас вийде.*

*Наприклад:

- Віра – впевненість у тому, що все буде добре, шанс на щастя тощо.
- Релігія – християнство, іслам, Біблія.
- Молитва – звернення віруючого до Бога тощо.

Слова, які можна використати для асоціацій:

1. Бог,
2. Церква,
3. Молитва,
4. Віра,
5. Канон,
6. Біблія,
7. Святий,
9. Релігія,
10. Богослужіння,
11. Православний,
12. Церковнослужитель,
13. Піп,
14. Хрещення,
15. Сповідь.

Після того, як всі студенти напишуть собі коротенькі асоціації, потрібно зібрати відповіді та все проаналізувати, виділивши до кожного питання схожі групи відповідей, щоб визначити у відсотковому значенні, які соціальні уявлення серед написаних асоціацій переважають, та чи була досягнута мета нашої лекції. Якщо ми помітимо, що студенти зрозуміли, що собою являють ключові поняття, то лекція принесла бажаний результат і наш інтерактив допоміг це закріпити.

Презентація додаткових фото- та відео-матеріалів.

Висновки: підбиваючи підсумки лекції, можна зробити такий висновок, що релігія відіграє велику роль в житті кожної людини та, зокрема, молоді, адже вона формує свій світогляд на основі тих знань, які їй передають попередні покоління, чим самим продовжує традиції, доповнюючи їх новими знаннями. Отже, світогляд – це система людських уявлень і знань про світ і про місце людини у світі, що виражаються в ціннісних установках індивіда і соціальної групи, у переконаннях про сутність природної та соціальної дійсності.

Релігія – це особлива форма світогляду, обумовлена вірою в надприродне, що включає сукупність моральних норм і типів поведінки, ритуалів, культів дій та об'єднання людей в організації (церква, умма, релігійна громада).

Релігія активно впливає на існування людини, і цей вплив відзначається протягом всієї історії людства. Адже стабілізований психічний стан, відчуття цілісності світу, а також чітке розуміння сенсу свого життя є невід'ємною частиною аспектів психічного здоров'я кожної людини. Тому вивчення ставлення людини до інституту часу та релігії сприяє формуванню уявлень підростаючого покоління в умовах трансформації суспільства. Саме тому сучасна молодь має розуміти основні терміни та дотримуватися релігійних поглядів у тому обсязі, який буде задовольняти її потреби.

ВИСНОВКИ

Результати проведених теоретичного та емпіричного дослідження дозволяють дійти наступних висновків.

1. Соціальні уявлення є формою пізнання, яка має свою специфіку, яка виражається в знаннях, здоровому глузді, змісті, функціях, відтворення яких є соціально обумовленими. Також соціальні уявлення - це властивості повсякденного практичного мислення, яке направлене на розуміння і засвоєння матеріального, соціального та ідеального середовища, які мають свої якості, що ми врахуємо у подальшій роботі при дослідженні уявлень молоді про релігію.

2. Соціальні уявлення молоді про релігію визначаються існуючими соціально-культурними стереотипами, вихованням, а також рівнем релігійності особистості.

3. Вивчаючи соціальні уявлення молоді зі «світських» та «релігійних» навчальних закладів, ми встановили наступні спільні уявлення для двох опитаних груп:

- спільним для двох опитаних груп є уявлення про те, що наш менталітет пропагує, що потрібно бути православним та вірити у Бога, адже це дає шанс на спасіння, дає надію та сили;

- віра у Бога дає людині «надію, віру, силу», але різниця в тому, що у кількісному відношенні таких відповідей серед представників групи «світських» студентів значно менше, ніж серед групи учнів духовної семінарії;

- опитані групи мають уявлення, що церква є місцем для молитви, віросповідань;

- спільними уявленнями для обох опитаних груп є те, що обидві групи вказали, що на відміну від атеїстів, віруючі люди моляться, ходять до церкви, вірять в Бога;

- спільними для обох опитаних груп є ті уявлення, що віруючі люди ніколи не зрадять, не зможуть відмовитися від віри, від Бога, але, знову ж таки, цей показник значно вищий серед учнів духовної семінарії;

- спільним для обох опитаних груп є те, що велика кількість відповідей містить уявлення про те, що молитва – це спілкування з Богом, розмова з Богом, що має особливо велике вираження серед учнів духовної семінарії;

- спільним в уявленні обох опитаних груп є те, що вони враховують те, що свобода віросповідання є правом людини, її правом вибору.

4. Відмінності соціальних уявлень про релігію серед двох груп молоді полягають у наступному:

- учні духовної семінарії вполовину більше вказали, що люди вірять у Бога, тому що це важливо та потрібно вірити,

- для студентів «світських» університетів ближчими соціальним уявленнями виявилися ті, що віруючі люди ніколи не працюють фізично під час свята, не сквернословлять, тобто, студенти «світських» ЗВО мислять стереотипно, що не знайшло свого відображення серед уявлень учнів духовної семінарії;

- деякі уявлення студентів «світських» університетів вказують на те, що для цих опитаних молитва – це слова, набір слів, що не має в собі релігійного підґрунтя;

- як у студентів «світських» університетів соціальні уявлення стосовно Біблії більш побудовані на тому, що вони чули від свого оточення, не маючи власних конкретних знань;

- учні духовної семінарії, на відміну від студентів «світських» університетів, більш уважно ставляться до поняття віри та того, яке вона місце займає в житті людини;

- уявлення учнів духовної семінарії вказують на те, що свобода віросповідання має бути у кожного, є невід’ємною, а студенти «світських» університетів уявляють собі, що вона має місце бути, потрібна.

Отже, ми визначили, що соціальні уявлення учнів духовної семінарії є

більш релігійними, ніж у студентів «світських» університетів. Це підкріплюється вищими показниками релігійності учнів духовної семінарії, які формуються під впливом здобування професійних знань.

Подальшими дослідженнями ми вбачаємо проведення просвітницьких лекцій серед школярів старших класів та серед студентів, де буде надана коректна інформація, що собою являє «віра», «релігія», «Бог» та інші поняття, які впливають на формування соціальних уявлень стосовно релігії підростаючого покоління.

Література:

1. Абульханова К.А. Социальное мышление личности. К.А. Абульханова. Современная психология: состояние и перспективы исследований. Ч.3. Социальные представления и мышление личности. Москва. Изд-во «Институт психологии РАН». 2002. С. 88-103.
2. Андреева Л. А., Андреева Л. К., Религиозность студенческой молодежи. Опыт сопоставления с религиозностью россиян. Социология религии. № 3. Московский государственный университет технологий и управления (МГУТУ). 2010. С. 95-98.
3. Баранівський В. Ф. Ціннісні орієнтації студентської молоді та їх роль в консолідації українського суспільства. *Науковий вісник. Серія «Філософія»*. Харків: ХНПУ, 2014. Вип.43. 320 с.
4. Бовина И.Б. Теория социальных представлений. *Социологический журнал*. 2010. № 3. С. 16.
5. Бовина И. Б. Стратегии исследования социальных представлений. *Социологический журнал*. 2011. № 3. С. 19.
6. Васильченко, О.М. Методи психосемантики в дослідженні соціальних уявлень. О. М. Васильченко. *Соціальна психологія : Український науковий журнал*. 2004. № 2. с. 19-37.
7. Гаврілова Н. Релігійний плюралізм як ознака сучасного громадянського суспільства та роль студентства в його утвердженні. Н.Гаврілова. *Науковий вісник Чернівецького університету: Зб. наук. праць*. Чернівці. 2004. Вип. 203-204. Філософія. С. 36-39.
8. Донцов А. И., Емельянова Т. П. Концепция социальных представлений в современной французской психологии. *Вопросы психологии*. 1984. № 1. 128 с.
9. Дюркгейм Э. Метод социологии. Пер. с фр. Западно-европейская социология XIX начала XX веков. под ред. В. И. Добренькова. Москва.

Издание Международного Университета Бизнеса и Управления. 1996. С. 309 - 365.

10. Емельянова Т.П. Социальное представление – понятие и концепция: итоги последнего десятилетия. *Психологический журнал.* 2001. Т. 22. № 6. С. 39–47.

11. Емельянова Т.П. Социальное представление как инструмент коллективной памяти (на примере воспоминаний о Великой Отечественной войне). *Психологический журнал.* 2002. Т. 23. № 4. С. 56–66.

12. Ивлева М.Л., Курилов С.Н., Россман В.И. Религиозные ценности глазами молодежи: опыт социологического исследования. *Вестник Российского университета дружбы народов. Серия: Социология.* 2018. С. 481-493.

13. Камінська С. В. Теоретичний аналіз наукових підходів до проблеми соціальних уявлень у психологічних дослідженнях. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія Психологічні науки.* Випуск 2. Том № 2. 2014. С. 32-36.

14. Крупська О.І. Дитячо-батьківські стосунки як чинник ставлення молоді до Бога. О.І. Крупська. *Соціальна педагогіка.* 2006. № 5. С. 147-154.

15. Лукашина Е. В. Религиозные установки как элемент формирования ценностных ориентаций современной российской молодежи. *Московский государственный университет имени М. В. Ломоносова.* Москва 2010. С. 274-277.

16. Матюхін Д.А. Ціннісний вимір стилю життя сучасної молоді в контексті релігійної приналежності: соціологічний аналіз. *Грані.* 2018. № 2. С. 45- 51.

17. Мельник М. Українська релігійна творчість та духовність у Польщі. М. Мельник. Християнська духовність в українському національному контексті у Польщі. *Ucrainica Polonica. Збірник наукових праць.* 2008. № 2. С. 143-145.

18. Московичи С., Жодле Д. Социальное представление: феномены, концепт и теория. *Социальная Психология / под ред. С. Московичи.* СПб. Питер, 2007. С. 372-394.

19. Московичи С. От коллективных представлений к социальным. С.

Московічі. *Вопросы Социологии*. М, 1992. Т. 1. № 2. С. 82-96.

20. Петрашко О. П. Актуальность духовно-нравственного воспитания молодежи в эпоху глобальных перемен. *Материалы Всероссийской научно-методической конференции «Университетский комплекс как региональный центр образования, науки и культуры»*. Оренбург. 2014. С. 3405–3409.

21. Савелюк Н.М. Релігійність як складова духовності особистості. *Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України. Серія «Проблеми загальної та педагогічної психології»*. Т. XIII. Ч. 4. Київ. 2011. С. 318-325.

22. Свідерська Г. М. Релігійність як соціально-психологічний чинник особистісного ставлення дівчат та хлопців студентського віку. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія Психологічні науки*. Випуск 4. Том № 1. 2017. С. 84-90.

23. Соколовская И. Э. Идентичность как механизм становления самосознания религиозной молодёжи. *Мир науки, культуры, образования*. № 1 (32). 2012. С. 206-208.

24. Соціальні уявлення молоді. Особливості та шляхи формування. Колективна монографія. За ред. І.В. Жадан. Київ. Педагогічна думка. 2007. 218 с.

25. Сучасна молодь у соціально-психологічному вимірі: здобутки чернігівських психологів: монографія. За наук. ред. А. Г. Скок, О. Ю. Дроздова, Т. В. Данильченко. Чернігів: Десна Поліграф, 2017. 376 с.

26. Титаренко І. Освітологічний контекст поняття «Соціально-культурні чинники». *Освітологічний дискурс*, 2017, № 1-2 (16-17).

27. Харсеева А. В. Интерпретации понятия «духовность» в философии. А.В. Харсеева. *Теория и практика общественного развития. Общество: вчера, сегодня, завтра*. № 2. 2006.

28. Щербакова Е. В. Отношение к религии в среде студенческой молодежи. *Дискуссия. Журнал научных публикаций. Социологические науки*. № 5 (57). 2015. С. 127-132.

29. Яремко О. В. Соціально–психологічні особливості релігійності студентів. Збірник наукових праць КПНУ імені Івана Огієнка, Інституту психології ім. Г.С. Костюка НАПН України. *Проблеми сучасної психології*. Випуск 14. 2011. С. 900-910.
30. Abric J.-Cl. Central system, peripheral system: their functions and roles in the dynamics of social representations. *Papers on social representations*. 1993. V. 2. №. 2. P. 75-78.
31. Collins-Mayo S. Youth and religion. An international perspective. Theo-Web. *Zeitschrift für Religionspädagogik*. 2012. No. 11.
32. Moscovici S. Why a theory of social representations? Representations of the social: bridging theoretical traditions. Ed. by K. Deaux, G. Philogène. Oxford: Blackwell Publishers, 2001. P. 18-61.
33. Moscovici S. The phenomenon of social representations. Social representations: Explorations in social psychology. S. Moscovici / Ed. by G. Duveen. New York: New York University Press, 2000. P. 18-77.

ДОДАТКИ

Додаток А

Авторська анкета для емпіричного дослідження:

1. Люди вірять у Бога, тому що _____
2. Віра у Бога дає людині _____
3. Церква – це _____
4. На відміну від атеїстів, віруючі люди _____
5. Віруючі люди ніколи _____
6. Молитва – це _____
7. Все, що написано у Біблії _____
8. Якщо віра для людини понад усе _____
9. Віра та розум _____
10. Свобода віросповідання _____